

Роман ГРИЦЬКІВ

ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНИХ СЕМІНАРІВ "УКРАЇНА–ПОЛЬЩА: ВАЖКІ ПИТАННЯ" У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Історія багата питаннями, які через свій драматизм не лише викликають неоднозначну оцінку та жваву наукову полеміку, але й часто стимулюють загострення політичних, національних та соціальних суперечностей. Традиційно в історіографії ці питання називають "важкими".

Обравши предметом своїх дискусій "важкі питання" з історії українсько-польських взаємин періоду Другої світової війни, дослідники України та Польщі за ініціативи Світового союзу воїнів Армії Крайової (далі – АК) та Об'єднання українців Польщі провели вісім семінарів з цієї проблематики. Результатом роботи істориків стало видання матеріалів цього наукового форуму під назвою "Україна–Польща: важкі питання", в яких робилася спроба висвітлити причини, перебіг та наслідки польсько-українського конфлікту 1942–1947 рр., місця у ньому польського і українського підпілля, а також політики гітлерівського і сталінського режимів та ін¹.

Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, безперечно, переобтяжені фактами взаємного політичного і збройного протистояння, визначальну роль у якому з нашого боку відіграла Українська Повстанська Армія. Тож не дивно, що у запропонованих дослідницьких темах семінарів ключовою проблемою стала діяльність УПА в контексті польсько-українського конфлікту. В зв'язку з цим матеріали семінарів умістили концепційні засади української та польської історіографій, елементи дискусії між ними, а також спроби узагальнення здійснених досліджень в обох країнах щодо цієї проблеми.

Як здається на перший погляд, питання виникнення УПА не викликає нині особливих зауважень і дискусій, проте характер і суть цього процесу та явища змусили В. Сергійчука і Владислава Філяра, доповідачів першого семінару, зосередитися на ньому конкретніше². Український

автор реферату, після передруку відозви "За що бореться Українська Повстанська Армія?", коротко подавши загальні віхи діяльності УПА та окремі факти її боротьби з німецькими окупантами, формулює думку, що УПА була відповіддю на німецький терор і насильство, відповіддю на грабунки й убивства з боку більшовицьких партизанів, доказом того, що український народ умів і вміє відстояти своє життя і права зі зброєю в руках. Чим у патріотично-пропагандистському тоні підтверджує існуюче в українській науці розуміння цього самостійницького руху, як закономірного і державотворчого за своєю суттю.

На відміну від нього, Владислав Філяр, використавши матеріали німецьких та українських архівів, обстоює інші переконання. Традиційно пов'язуючи виникнення перших військових формувань з діяльністю Т. Боровця – "Бульби", "бандерівських" і "мельниківських" відділів, автор початок їх об'єднання розглядає, як вимушену "повстанську операцію" ОУН (б) взимку 1943 р., котра з одного боку зумовлювалась ростом сил "бульбівців", а з іншого – зростанням впливів радянської партизанки на Волині. Значну роль у створенні української партизанки, на думку польського дослідника, відіграв факт масової втечі молоді в ліс під загрозою вивезення на роботи до Німеччини, а також перехід 15 березня – 10 квітня 1943 р., на заклик ОУН(б) п'яти тисяч українських поліцаїв у ліс, що дало "бандерівським" відділам якісну перевагу над іншими і стало, по суті, корінним переломом у процесі об'єднання армії. Без попередньо визначених завдань і проведеної роботи навряд чи можна було сподіватися на організований перехід в партизанку такої кількості української поліції.

Прискіпливо розглядаючи організаційну структуру УПА та групи УПА-Північ, польський дослідник у низці командирів останньої безпідставно вбачає німецьких агентів. Піднявши питання польсько-українського конфлікту, В. Філяр усю вину за його розвиток покладає на українську сторону, в якій прагне знайти конкретних винуватців "волинської різни". У своєму пошуку автор гіпотетично стверджує, що цю акцію запланувала ОУН(б) ще наприкінці 1942 р. А далі, посилаючись на "свідчення" Ю.Стельмащука – "Рудого", звертається до "наказу" Кліма Савура про "широку акцію нищення польського елементу" – чоловіків віком 16–60 років. Цей наказ нібито передував одностайній атаці 11 липня 1943 р. загонами ВО "Турів" та СКВ у Ковельському, Горохівському та Володимирівському повітах на "польські села і садиби". З цього історик робить висновок, що "Ціллю антипольської акції на Волині [...] було знищити польське населення. Відповідно до настанов ОУН-СД, вона здійснювалася організовано і мала характер чистки".

При цьому дослідник не враховує кількох важливих обставин. Насамперед – це існування чіткої позиції ОУН(б) у польському питанні,

¹ Див. перелік тем – *Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару "Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках"*. Варшава, 22–24 травня 1997 року. / Відп. ред. М.Кучерена. – Варшава, 1998. – Т. 1–2. – С. 7–8.

² Сергійчук В. *Український національний самостійницький рух у Західній Україні в 1939–1945 роках* // *Україна–Польща...* – Варшава, 1998. – Т. 1–2. – С. 67–85; Філяр В. *Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939–1944. Виникнення УПА* // *Україна–Польща...* – Варшава, 1998. – Т. 1–2. – С. 86–112.

сформульованої на Другій конференції ОУН у квітні 1942 р., де говорилося: "Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин [...], на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західно-Українських Землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних-Українських Земель..."³. Крім того, він не враховує відсутності будь-яких наказів ОУН чи УПА про нищення поляків. Далі, покладаючи вину на УПА, В.Філяр чомусь нехтує роллю українських селян у конфлікті, що розгорівся, хоча ця верства керувалася реальними соціально-економічними мотивами, – це був їхній шанс отримати землю і певним чином самореалізуватися в суспільстві⁴. І, нарешті, можемо все-таки вперто говорити про вигнання поляків під страхом смерті з української території, а не про етнічну чистку⁵. В цілому, як бачимо, В. Філяр репрезентував основну тезу польської історіографії про УПА, – як ситуативне й антипольське за своїм характером явище.

Обговорюючи доповіді, інші учасники семінару у дискусії висловили кілька цікавих зауважень щодо цього питання. Так, продовжучи тезу Філяра, Анджей Айненкель думає, що УПА в боротьбі з поляками скористалася прикладом етнічних чисток, здійснених у Західній Україні спершу радянським, а згодом і гітлерівським режимами⁶. Знову ж, Ришард Тожецький припускає, що українська "партійна" сторона переховує від науки директиви ОУН-УПА про початок деполонізації⁷.

У загальному, перший семінар зафіксував основні принципи трактування УПА обома сторонами, що надалі стало установкою проведення подальших зустрічей та дискусій.

Зовсім не досліджене питання української самооборони в Західній Україні знайшло своє відображення у рефератах Костя Бондаренка і Гжегожа Мотики, вміщених у третьому томі матеріалів "Україна-Польща: важкі питання"⁸.

³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та ін. документів з боротьби 1929–1955 // Причинки до суспільного мислення (Збірник статей). – Торонто, 1989. – С. 69-70.

⁴ Після вигнання поляків УПА роздавало їхню землю малоземельним і безземельним українським селянам. Див.: Ковалевський З. Польське питання у повосній стратегії УПА // Україна. Наука і Культура. – 1993. – Вип. 26–27. – С. 205.

⁵ Łukaszow J. [Olszanski T.] Walki polsko-ukrainskie 1943–1947 // Zeszyty Historyczne. – 1989. – Z. 90. – S. 171–172.

⁶ Дискусія. А. Айненкель // Україна-Польща... – 1998. – Т. 1–2. – С. 125.

⁷ Дискусія. Р. Тожецький // Там само. – С. 155.

⁸ Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та в Галичині в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали III міжнародного семінару "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Луцьк, 20–22 травня 1998 року / Відп. ред. М. Кучерена. – Варшава, 1998. – Т. 3. – С. 15–31; Мотика Г. Українська самооборона в Західній Україні // Там само. – С. 32–40.

Незважаючи на трактування самооборони як структури, що прагнула обстоювати інтереси мешканців конкретного населеного пункту, К. Бондаренко пов'язує її початок з Поліським лозовим стрілецтвом і "Поліською Січчю", створеними влітку 1941р., а далі вбачає її у "бандерівських" групах "Остапа" (Качинського) кінця 1942 р. Цим автор нівелює межу між власне самообороною і партизанськими загонами. Зосередивши увагу на діяльності "мельниківської" самооборони⁹, історик простежує трансформацію перших загонів О. Білого – "Арійця" та М. Данилюка – "Блакитного" у сформований з допомогою німців Український легіон Самооборони В. Герасименка, що діяв в околицях Луцька, а далі був переведений на Холмщину. Загалом автор ґрунтовно подає його історію, хоча водночас упускає цілий комплекс діяльності "немельниківської" самооборони, яка тоді власне і відіграла основну роль.

Інакше розуміє питання Г. Мотика. Насамперед він з'ясував суть поняття самооборони у широкому розумінні, як будь-які збройні дії, спрямовані на здобуття незалежності (дії "Поліської Січі", ОУН, УПА), чи у вузькому, як мілітарні дії, спрямовані на захист українських населених пунктів. Зосередившись на останньому, автор переконаний, що причиною виникнення цих формувань було передусім закріплення успіхів і запілля УПА. Дослідник вважає, що на зламі 1942 – 1943 рр. назва і структура самооборони пройшли еволюцію, від "Вільного козацтва" Ю. Стельмащука – "Рудого" – своєрідного "посполитого рушення" у ВО "Турів", – до СКВ, як повністю оунівських боївки на місцях. Також історик припускає, що Українська Народна Самооборона у 1943 р. була зародком УПА в Галичині, тому "справжня самооборона" там з'явилася лише на початку 1944 р. Роблячи такі висновки, автор не враховує частково спонтанного характеру цих формувань, бо, наприклад, УНС складалася не лише з "регулярних" загонів, які у 1943 р. протистояли партизанам Ковпака в рейді на Карпати, але й також із сільських боївки, які в цей же час обороняли конкретне село. Підсумовуючи, Г. Мотика вважає, що СКВ були сімдесятитисячними резервами УПА, які зробили вагомий "внесок" у польсько-український конфлікт, коли "українська самооборона частіше нападала на поляків, ніж оборонялася". Другий реферат загалом якісно доповнив попередню доповідь, хоча в окремих положеннях не простежив регіональної різниці між СКВ і УНС і частково став на позиції розуміння українського національно-визвольного руху як самооборонного за своїм характером.

Для з'ясування особливостей переконань польської історіографії щодо питань УПА, а також специфіки позиції польських учасників семінарів,

⁹ Це зумовлено спеціалізацією доповідача. Див.: Бондаренко К.П. Діяльність ОУН напередодні і під час Другої світової війни (1938–45)... / Автореф. дисерт. канд. іст. наук. – Львів, 1997.

важливою є думка, висловлена в дискусії Г. Мотики. Зокрема він сказав, що "коли я дивлюся на діяльність цієї формації [УПА – Р. Г.] в цілому, на її боротьбу з німецькою чи комуністичною владою, я оцінюю її позитивно. Але споглядаючи її боротьбу з поляками, [...] мені важко сприйняти ця боротьбу, як позитивну"¹⁰. Чим яскраво засвідчив характерну для досліджень наших польських колеґ рису національної упередженості.

У четвертому томі матеріалів відповісти на питання, що стало причиною польсько-українського конфлікту, намагались В. Сергійчук та Марек Ясяк¹¹. На думку українського дослідника, його початком стало відкриття поляками "антиукраїнського фронту" на Холмщині, – нищення інтелігенції, а згодом і всього населення внаслідок прихильного ставлення гітлерівців до українців та активної участі останніх у губернській адміністрації. Відтак антипольська акція на Волині, на думку Сергійчука, була вимушеною відповіддю української сторони на події за Бугом.

Натомість М. Ясяк, визнаючи польський терор проти окремих українських діячів як "колаборантів", категорично заперечує масове нищення українців. Він переконаний, що події на Закерзонні не мали вже такого великого впливу на розвиток подій на Волині, де основною причиною конфлікту була ідеологія та діяльність ОУН(б).

У підсумку з'ясування причини конфлікту перетворилося у взаємне обвинувачення, що вкотре довело потребу внутрішньоособистісного формулювання висновків, відмовившись при цьому від принципу досягнення об'єктивності за допомогою діалектики кардинально протилежних точок зору.

Цінним для відчуття динаміки історії є зауваження Г. Мотики, який думає, що керівництво УПА пройшло еволюцію політичної тактики у польському питанні від "кривавої різні" без попередження на Волині, – до "гуманніших" заходів у Галичині, яким передували листівки з вимогою "Поляки за Буг"¹². Проте і цей автор знову упускає з уваги той факт, що нищення поляків ніколи не було головною метою українського визвольного руху, мало того, антипольський фронт вважався "третім – непотрібним фронтом".

Кілька важливих доповідей містить п'ятий том матеріалів "Україна – Польща: важкі питання". Насамперед це реферати Володимира Трофи-

мовича та Гжеґожа Мазура, де основну увагу приділено питанню гітлерівської і радянської політики в польсько-українському конфлікті¹³. Зокрема, В. Трофимович припускає, що в УПА і самообороні діяли німецькі агенти й провокатори, які для послаблення обох рухів загострювали польсько-українську конфронтацію. Він також переконаний, що радянська політика щодо конфлікту мала в дечому ситуативно-плановий характер, оскільки через неприхильність українців до червоних партизанів останні мусили співпрацювати з поляками, чим провокували атаки УПА на останніх. Тут треба сказати, що радянське командування, безперечно, враховувало польсько-українські суперечності, які воно використовувало у тактико-стратегічному плані дезорганізації німецького тилу та знищення українського підпілля як майбутнього опору режимові.

По-іншому бачить проблему Г. Мазур. Співпрацю поляків з червоною партизанкою він вважає єдиним шансом порятунку від "упівського терору". Хоча, як не парадоксально, але саме факт співпраці був однією з причин цього терору, бо свідчив про антиукраїнський союз польського населення з більшовизмом. Крім того, дослідник висловлює сумнівне припущення, що в УПА через брак кваліфікованих кадрів часто залучалися колишні радянські офіцери, внаслідок чого у формації виникла шпигунська сітка, яка активно спричинилася до загострення польсько-українського конфлікту. При цьому автор залишає тут поза увагою діяльність СБ у доборі кадрів, спрямовану власне на вирішення цієї проблеми; наявність членів ОУН з відповідними військовими знаннями, а також колишніх офіцерів УНР, залучених до повстанського руху. В підсумку обом рефератам притаманний пошук винних у взаємному поборюванні – ззовні, в історично осуджених режимах, жертвами яких стали національно "засліплені" народи.

Інформаційно важливі доповіді присвячені людським втратам. Так, оцінюючи жертви польсько-українського конфлікту на Волині 1942–1945 рр., Гжеґож Грицюк¹⁴, спираючись на недостовірні, через суб'єктивізм їх джерел, дослідження В. Семашки¹⁵, подає, що жертвами УПА

¹³ *Trofymowycz W. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939–1945 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały V międzynarodowego seminarium "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II światowej". Łuck, 27–29 kwietnia 1999 / Oprac. red. R. Nedzielko. – Warszawa, 1999. – T.5. – S. 193–220; Mazur G. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie narodowosciowym w latach 1942–1945 // Ibidem. – S.221–234.*

¹⁴ *Hryciuk G. Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1944 // Polska-Ukraina... – T.5. – S. 264–268.*

¹⁵ *Zbrodnie nacionalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu w latach 1939–1945 / Oprac. W. Siemaszko, J. Turowski. – Warszawa, 1990. – 170 s.; Siemaszko E., Siemaszko W. Ldoboństwo dokonane przez OUN-UPA w latach 1939–1945 na ludności polskiej na Wołyniu. Proba posumowania // Na Rubieży. – 1995. – №4.*

¹⁰ *Дискусія. Г. Мотика // Україна–Польща... – 1998. – Т. 3. – С. 57.*

¹¹ *Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали IV міжнародного семінару "Українсько-польські відносини під час Другої світової війни". Варшава, 8–10 жовтня 1998 / Відп. ред. М. Кучерена. – Варшава, 1999. – Т. 4. – С. 166–184; Ясяк М. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації // Там само. – С. 185–216.*

¹² *Дискусія. Г. Мотика // Україна–Польща... – 1999. – Т. 4. – С. 285–286.*

на Волині впало 40–70 тис. поляків, натомість українські втрати, на його думку, становлять 200 вояків УПА і 2 тис. цивільних. Очевидно, що самі ці цифри, з огляду на явну диспропорцію, викликають сумнів, тим більше, що всі дані базуються на спогадах.

Цікаву інформацію про загальні втрати українського підпілля у перші роки боротьби з комуністичним режимом подає Збігнев Пальський¹⁶. Згідно з використаними ним матеріалами НКВД з Російського Державного військового архіву, в 1944 р. було вбито 27587, поранено – 2359, полонено – 37193 учасників ОУН-УПА. До травня 1945 р. вбито – 12704, схоплено – 33068, добровільно з'явилися 24989 підпільників, у тому числі з керівного складу УПА вбито – 185 і схоплено – 64. Хоча треба сказати, що ці дані, як і всі дані, почерпнуті зі звітів НКВД, потребують критичного ставлення до себе, адже їм притаманні явні перебільшення, здійснені зі службових міркувань.

Спробам польсько-українського порозуміння в часі війни присвячені доповіді Чеслава Партача і Юрія Киричука, вміщені у шостому томі матеріалів¹⁷. Польський автор постійно дорікає "бандерівцям" за те, що йдучи на переговори з поляками, вони прагнули приспати їх увагу, щоб, по-перше, полегшити собі проведення "деполонізації" краю; по-друге, нав'язати через них контакти з "альянтами", а після вигнання поляків вивести українське питання на міжнародну арену. При цьому Партач упускає факт, що полковник АК – Філіпковський, член Делегатури польського уряду в краї, плекав надію переговорами дезорганізувати і розвалити українське підпілля¹⁸. Знову ж таки, встановлюючи причину провалу переговорів у лютому–березні 1944 р., польський історик вбачає її в тому, що АК не погодилася на спільний з українцями виступ проти Червоної армії і, основне, що УПА не припинила винищення поляків. Також автор не вказує на польські намагання використати переговори для затягування часу та використання його собі на користь¹⁹.

Дещо по-іншому трактує проблему Ю. Киричук. Він, зокрема, вважає, що переговори в лютому–березні 1944 р. пришвидчив наступ ЧА, а

¹⁶ Palski Z. *Straty ludności ukraińskiej na Wołyniu iw Malopolsce Wshodnej w okresie od liutego 1944 do konca 1947* // *Polska-Ukraina...* – T.5. – S. 288–308.

¹⁷ Partacz Cz. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej* // *Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II światowej"*. Warszawa, 3–5 listopada 1999 / Oprac. red. R. Nedzielko. – Warszawa, 2000. – T.6. – S. 17–52; Kyrychuk J. *Proby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej* // *Ibidem*. – S. 53–74.

¹⁸ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczy Pospolitej*. – Warszawa, 1993. – S. 257.; *Дискусія. Р. Тожецький // Україна-Польща...* – Т. 1–2. – С. 151.

¹⁹ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy...* – S. 257

основним приводом їх зірвання стала співпраця АК з радянською армією. Дослідник припускає, що до невизначеності в переговорному процесі спричинилося "амбівалентне" ставлення керівництва ОУН-УПА до поляків – як потенційних союзників і як "імперіалістичної" загрози. Тому він характеризує факти переговорів як ситуативні, хоча, можливо, вони були заплановані як своєрідне перемир'я, можливість зосередитися на власних проектах діяльності щодо радянського режиму.

Дуже цікавою і важливою видається перша спроба укладення хронології подій у Західній Україні 1939–1945 років, здійснена Міхалом Клімецьким, В. Філяром та М. Швагуляком²⁰ у формі таблиці-календаря, містить виклад подій з посиланням на конкретні праці чи джерела, звідки вони взяті. Складена хронологія має значну фактологічну цінність, ретельно подаючи детальний перелік подій польсько-українського конфлікту. Попри неточності в окресленні подій (помилки, посилання на недостовірні джерела, зокрема спогади, кількісну перевагу подій на Волині та ін.), цей проект, в його остаточному варіанті, здійснив якісний прорив як у хронології Другої світової війни, так і в хронології польсько-українських відносин та історії УПА.

У шостому томі, як і в попередньому, містяться реферати, присвячені людським втратам. Цього разу в Галичині. Так, Ришард Котарба²¹, спираючись на дані Головної комісії досліджень злочинів проти польського народу (GKBZpNP), говорить, що у 1942–1945 рр. в Тернопільському воєводстві жертвами УПА стали 8 тис. поляків. Натомість Г. Грицюк²² вважає, що в тому ж таки воєводстві загинуло 12–15 тис. його співвітчизників. Крім того, історик подає, що в Станіславівському та Львівському воєводствах загинуло, відповідно, 3,5 тис. та 5,6 тис. поляків. А в Галичині разом у 1941–1945 рр. – 20–25 тис. У дискусії дуже слушне зауваження зробив М. Швагуляк. Воно стосувалося вживаної польськими істориками термінології, зокрема терміна "українські націоналісти", де одні розуміють його як різних українських суспільно-політичних діячів, інші як учасників конкретних організацій, а в деякого він звучить як вирок – синонім до "різунів" чи "бандитів"²³.

Діяльність ОУН-УПА на Закерзонні висвітлюється в рефератах

²⁰ Filar W., Klimecki M., Szwahuliak M. *Chronologia wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wshodnej w latach 1939–1945 (projekt)* // *Polska-Ukraina...* – T.6. – S. 110–165 (nonpedni wariantu div. в окремих рефератах тих же авторів – *Polska-Ukraina...* – Т. 5.).

²¹ Kotorba R. *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej województwie Tarnopolskim w latach 1939–1945. Proba bilansu* // *Polska-Ukraina...* – Т. 6. – S. 259–270.

²² Hryciuk G. *Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1944* // *Ibidem*. – S. 294–308.

²³ *Dyskusja. M. Szwahuliak* // *Ibidem*. – S. 82.

Марека Ясяка та В. Сергійчука²⁴, вміщених у сьомому томі матеріалів "Україна-Польща: важкі питання". Зокрема, польський історик прихид УПА в південно-східні землі сучасної Польщі датує березнем 1944 р. як наслідок терору АК проти українців, які були переселені на Замойщину німцями замість виселених звідти поляків. Подальшу діяльність УПА він розглядає виключно в рамках боротьби з НКВД і Військом Польським, а також нападів на польські села, особливо взимку-навесні 1945 р. При цьому він чомусь оминає питання співпраці українського і "поаківського" підпілля, яка весною 1945 р. стала переломом у взаємовідносинах між сторонами, і, зрештою, особливим чином відобразилася на дальшій боротьбі УПА в комуністичній Польщі²⁵.

У подібному ракурсі розглядає проблему і В. Сергійчук. Так, весною 1944 року, на його думку, Повстанська Армія виступила на захист українського населення Закерзоння, котре, починаючи з 1943 р., планово "винищувалося" польським підпіллям. Далі, як вважає український історик, восени 1944 р. у діяльності УПА відбувається перелом, оскільки розпочинається широкомасштабна боротьба з комуністичним режимом. Виявом цього став опір депортації українців з Польщі, а також розбудові радянської системи ПНР. Таким чином, обидва реферати окреслили загальні віхи діяльності УПА на Закерзонні, оминувши при цьому питання польсько-української співпраці.

Надзвичайно важливе значення має удокументування жертв польсько-українського конфлікту, яке намагався здійснити осередок "KARTA"²⁶. Використавши матеріали GKBZpNP, Єви і Владислава Семашок, часопису "Na Rubeży" та ін.²⁷, він почав створювати картотеку й базу даних жертв, до яких включав лише перевірену інформацію про кожну загиблу особу. В підсумку цього було встановлено, що у Південно-Східній Польщі, за дослідженнями істориків, загинуло 6,5 тис. поляків і 7,5 тис. українців, за власними підрахунками, – 5,3 тис. поляків і 5,8 тис. українців. На Волині, за дослідженнями загинуло 35 тис. поляків, за власними підрахунками – 19 тис. У Станіславівському і Львівському воєводствах, за дослідженнями, загинуло 15 тис. і за

власними підрахунками – 8 тис. У Тернопільському воєводстві, відповідно, – 14,8 тис. і 8 тис. поляків.

Очевидно, що про українські втрати в Західній Україні осередку не відомо, адже їх з'ясування покладалося на українську сторону, яка через фінансові труднощі поки що цього не зробила. Крім того, знаменним моментом удокументування є те, що число польських жертв, подане осередком, – близько 40 тис., удвічі менше за число, яке побутує у польській історіографії²⁸. Це свідчить про те, що в науці шляхом "сухих" підрахунків відбувається ревізія попередніх висновків.

Окремі аспекти історії УПА періоду Другої світової війни містить восьмий, останній на сьогодні, том матеріалів. Зокрема – це реферати Г. Мазура і М. Ясяка, присвячені питанням переселення українців з Польщі та поляків з України і акції "Вісла"²⁹. Обидва дослідники, твердо переконані, що активний спротив УПА переселенню українців Закерзоння у 1944–1946 рр. був спричинений побоюванням втратити базу і джерела постачання, що підірвало б ґрунт існування організації у Польщі. При цьому поза увагою дослідників залишається факт, що це були етнічні українські землі, хоч і з великою кількістю польського населення, що, крім холодних тактико-стратегічних розрахунків, повстанці керувалися також і почуттям патріотизму. Дуже показово в останньому семінарі є оцінка акції "Вісла", в якій польські історики здійснили відчутний крок назад. Вони знову намагаються зобразити цю операцію як виключно військову, спрямовану тільки проти УПА, свідомо упускаючи той факт, що її основною метою була депортація українського населення з місць його компактного проживання під приводом боротьби з націоналістичним підпіллям³⁰.

²⁸ Зокрема, А.Щесняк і В.Шота, подають на Волині й Закерзонні, у 1942–45 рр. – 60–80 тис (*Szesniak A., Szota W. Droga do nikt. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – S. 170.*).. Семашко тільки на Волині нараховує 70 тис (див. *Zbrodnie...*), щоправда, потім він зменшує цю цифру до 50 тис (*Siemaszko W. Stan badań nad terrorem ukraińskim na Wołyniu w latach 1939–1944 // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach / Pod. red. Stegnera T. – Gdansk, 1993 – S. 153.*). Ольшанський схильний до цифри 100 тис, не лише жертав УПА (*Aukaszow J. Op.cit. – S. 186*); Р. Тожецький говорить про 80–100 тисяч, при цьому 30–40 тисяч на Волині, стільки ж у Східній Галичині і 10–20 тисяч на Закерзонні (*Torzecki R. Op.cit. – S.167*), з ним погоджуються сучасні дослідники Мотика та Внук (*Motyka G., Wnuk R. Op. cit. – S. 66*). Назагал порівнявши ці цифри із даними Карти, можемо припустити, що на Волині загинуло 25–30 тисяч поляків, у Східній Галичині бл. 20 тисяч і стільки ж на Закерзонні. Отже, загальна цифра мала б складати 55–60 тисяч.

²⁹ Mazur G. *Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945–1946 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VIII międzynarodowego seminarium "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II światowej". Warszawa, 6–8 listopada 2000 / Oprac. red. R. Nedzielko. – Warszawa, 2001. – T.8. – S. 15–57; Jasiak M. *Genza i przebieg akcji "Wisła" // Ibidem. – S. 111–159.**

³⁰ Motyka G. *Tak było w Bieszczadach. Waiki polsko-ukraiński 1943–1948. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1999. – S. 442–443.*

²⁴ Jasiak M. *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1941–1946 // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały VII międzynarodowego seminarium "Stosunki polsko-ukraińskie w latach II światowej". Łuck, 24–26 maja 2000 / Oprac. red. R. Nedzielko. – Warszawa, 2000. – T. 7. – S. 88–124.; Serhijchuk W. *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej polski w latach 1941–1947 // Ibidem. – S. 125–152.**

²⁵ Докладніше див. – Motyka G., Wnuk R. *Pany i rezuny. Wspłpraca AK-WiN i UPA w latach 1945–1947. – Warszawa, 1997. – S. 86–178.*

²⁶ *Dokumentacja ofiar konfliktu polsko-ukraińskiego w latach czterdziestych XX wieku – sprawozdanie Osrodka Karta // Polska-Ukraina... – T. 7. – S. 155–159.*

²⁷ *Докладніше див. Dyskusija. R. Nedzielko // Polska-Ukraina... – T.6. – S. 98–99.*

Останній семінар дещо на мінорній ноті призупинив серію зустрічей польських і українських істориків. Представник Союзу воїнів АК Анджей Жупанський звинуватив В. Сергійчука в тому, що він дав неправдиве інтерв'ю луцькій газеті "Вісті" про шовіністичну позицію польських учасників семінарів³¹. Між сторонами виникли суперечності, внаслідок чого Організація українців Польщі відмовилася від участі в проєкті, а дев'ятий, запланований на весну 2003 р. у Луцьку, семінар не відбувся.

Таким чином, частина політичних суперечностей трансформувалась в наукову сферу, позиції обох сторін зосередилися на власних принципах, що суперечило засадам організації спільних зустрічей та досягненню порозуміння.

Історіографічне значення матеріалів "Україна-Польща: важкі питання", безперечно, виходить за рамки дослідження історії УПА, адже вони стали першою спробою комплексного дослідження польсько-українських стосунків періоду Другої світової війни. Переслідуючи мету узагальнення досвіду обох сторін в опрацюванні проблеми, формулювання усталених понять про факти і явища, визначення на їх основі узгоджень та розбіжностей і, що основне, вироблення методології подальших досліджень, організатори семінарів здійснили важливу і копітку роботу. Наслідком цієї роботи стало не лише проведення міжнародних наукових зустрічей і дискусій, але й видання їх матеріалів, – як своєрідного дорожовказу сучасній історіографії, – інформацію для роздумів усім, хто цікавиться періодом Другої світової війни.

Попри те, що саме видання здійснене на високому науковому рівні, варто зазначити кілька загальних недоліків у проведенні семінарів.

Насамперед, проголосивши принцип об'єктивності, організатори, добираючи учасників зустрічей, явно від нього відійшли, адже, для прикладу, відомий дослідник проблем переселення українців з Польщі та акції "Вісла" Євген Місило запрошений тільки як перекладач. Дослідник, який тривалий час спеціалізувався на історії ОУН та УПА, Ю. Киричук брав участь лише в одному семінарі. Ці факти свідчать про упередженість польської сторони, яка, можливо, й не хотіла ослабити українську делегацію, проте намагалася подати її, порівняно з власною, у дещо аморфному вигляді.

По-друге, методика опрацювання конкретних тем обома сторонами зводилася переважно до обопільних звинувачень та обстоювання власних установок і переконань шляхом професійного маніпулювання фактами. Це сприяло політичній наперед визначеності самого проєкту для обох сторін.

По-третє, допущено серйозну помилку, коли поряд з ґрунтовним розкриттям проблеми, запропонованими темами, не було розглянуто її ключових елементів – історіографії, джерельної бази і термінології.

Семінари стали першим кроком до виявлення цілісної картини польсько-українських відносин у роки Другої світової війни. З'ясовуючи історіографічне значення їх матеріалів у дослідженні історії УПА періоду Другої світової війни, насамперед потрібно встановити, яку роль для української та польської історіографії відігравав проведений форум. Сучасна українська історіографія УПА нещодавно відсвяткувала свій перший десяток років³². За цей час вона пройшла два етапи свого розвитку. Перший – кінець 1980-х – середина 1990-х років, на якому простежувалося ейфорійне зацікавлення діяльністю УПА з боку суспільства і науки, насамперед у Західних областях України. Він характеризувався малокритичним ставленням до джерел та історіографії (насамперед діаспорної), а також постійним очікуванням відкриття багатьох таємних архівних матеріалів³³. Другий етап – середина 1990-х – наші дні, характерний зосередженням проблеми УПА у вузьких наукових колах, де почали застосовуватися критичні підходи й робитися спроби її переосмислення, поряд із стабілізацією основної джерельної бази.

За цих десять років було вироблено³⁴ чи не єдину у нашій науці концепційну засаду про трактування УПА, як вияву українського національно-визвольного руху та його державотворчих поривань. Як і кожне наукове знання, ця концепція потребувала верифікації – перевірки досвідом, а для історії найкращим способом такої перевірки є дискусія. Таким чином, теза про УПА стала засадничим пунктом позиції української сторони для участі у семінарах "Україна-Польща: важкі питання".

На відміну від української сторони, польські дослідники традиційно розглядають історію УПА в контексті польсько-українського конфлікту 1942–1947 рр. Наприкінці 1980-х – на поч. 1990-х років у їхній історіографії відбулося часткове переосмислення проблеми в плані розуміння державотворчих мотивів діяльності українського національного руху, з виразним зосередженням на його позиції і заходах щодо польського питання в Україні. Для польських науковців, які мають тривалу традицію вивчення проблеми в окреслених рамках³⁵, міжнародні семінари стали не стільки апробацією переосмислених

³¹ *Dyskusja. Żupanski // Polska- Ukraina... – Т. 8. – С. 95–97, 280–288.*

³² *Перше дослідження про УПА – Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1991. – 55 с.*

³³ *Див. – Дашкевич Я.Р. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. – Київ, 1993. – С. 26–32.; Кагуй П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому / Ред. кол. Я.Дашкевич, М.Капраль, І.Скочилас. – Київ-Львів, 1993. – Вип. III. – С. 7–9.*

³⁴ *Краще сказати вдосконалено концепцію діаспорної історіографії.*

³⁵ *Дослідження ОУН-УПА в ПНР продовжено у 1950–1970-х роках – І.Блюмом, В.Шотою, А.Щесняком, Р.Тожецьким та ін.*

речей, як шляхом переконання українських колег у помилковості їх окремих положень, можливістю своєрідного "експорту" концепцій та ідей на ще до кінця не сформований ґрунт українських досліджень УПА. Крім того, значним мотивом семінарів було прагнення довести правильність власного розуміння українсько-польського конфлікту.

Окрім цього, важливим аспектом проведення цих зустрічей стало прагнення обидвох сторін довести правдивість власного національного розуміння проблеми українсько-польських відносин у роки війни.

Нині важко однозначно сказати, чи сторони досягли поставлених завдань. Єдине, що ми можемо констатувати, – це те, що проведені семінари стали важливим моментом для здобуття цінного досвіду: досвіду як частини процесу становлення і досвіду як елементу зрілої наукової політики.

Окремо слід охарактеризувати фактологічні, методологічні та політичні складові в оцінці діяльності УПА, які знайшли своє яскраве відображення в українсько-польських семінарах. Наявність значного комплексу історичних фактів, подій та статистичних даних, що містяться в доповідях та дискусіях, говорить про значну фактологічну цінність матеріалів, особливе місце в яких посідають вже згадані хронологія подій і удокументування людських втрат. Проте не варто перебільшувати їх значення, адже інколи цінніший фактаж можна знайти у відповідній літературі.

Набагато більша цінність видання з методологічної точки зору. Зокрема, широка бібліографія та джерельна база, на які посилаються доповідачі, дуже допоможуть досліднику. Вони не лише поповнять його картотеку, але й покажуть особливості кожної з історіографій у доборі матеріалу та літератури.

Діалектика польських і українських рефератів та дискусій дозволить відчутти динаміку і багатогранність історичного процесу, дасть змогу зрозуміти УПА як феномен не лише в рамках історії України, але в історії загалом. У підсумку це сприятиме ревізії³⁶ історії УПА як об'єктивного, самодостатнього процесу. Історія явища, що мало взаємозв'язок з іншими явищами й характеризувалося відповідною епохою.

Крім того, матеріали виступають потужним джерелом нової тематики, присвяченої проблемам української самооборони, взаємовідносин УПА із суспільством, Церквою, людиною; організаційним, військовим, соціально-економічним та іншим аспектам діяльності Армії тощо. Безперечно, у методологічному плані кожен читач знайде там для себе щось нове.

Політична оцінка матеріалів дещо неоднозначна. Насамперед відсутність державного сприяння з українського боку зумовила проведення семінарів на, м'яко кажучи, регіональному рівні Луцького держуніверситету, в той час як у Варшаві семінари мали загальнопольське значення. Цей факт є черговим свідченням ставлення нинішнього керівництва країни до проблеми УПА загалом, яке лише завдяки свідомій позиції переважної частини української делегації не відобразилося у наслідках дискусії.

З іншого боку, семінари стали новим кроком на шляху поліпшення українсько-польських відносин та подолання обопільних стереотипів. У зв'язку з цим є небезпека, що узгодження і розбіжності, що містяться у виданнях, часто можуть трактуватися як черговий нормативний документ, на який "бажано" посилатися при вивченні проблеми, що спричинюватиме формалізацію науки в подальшому.

У загальному, матеріали міжнародних семінарів "Україна–Польща: важкі питання", з огляду на свою фактологічну і методологічну цінність, мають важливе значення у дослідженні історії УПА періоду Другої світової війни. Хочеться сподіватися, що вони сприятимуть якісному перелому в процесі розвитку української історичної науки та долучаться до активізації вивчення актуальної сьогодні проблеми українсько-польського конфлікту.

³⁶ Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року // Українська історична дидактика. Міжнародний діалог / За ред. М.Телеус, Ю.Шаповал. – Київ, 2000. – С. 72–73.